

Полтавський державний педагогічний університет ім. В.Г.Короленка

Коваленко О.В.

ЗВІТ

про дослідження на місці Успенської церкви
в с. Лютенька Гадяцького району Полтавської області
у 2008 році.

Полтава – 2008

ЗМІСТ

Вступні зауваження.....	3
Історична довідка про Успенську церкву.....	4-5
Розчистка фундаментів.....	6-10
Шурф №1.....	11-13
Шурф №2.....	14
Шурф №3.....	15-16
Шурф №4.....	17
Колекційний опис знахідок.....	18-20
Список ілюстрацій.....	21-23
АЛЬБОМ ІЛЮСТРАЦІЙ.....	24-50
Умовні позначення.....	51
Акт прийому знахідок.....	52
Акт прийому польової документації.....	53

ВСТУПНІ ЗАУВАЖЕННЯ

У липні 2008 р. Полтавська охоронна археологічна експедиція, Полтавського педагогічного університету ім. В.Г. Короленка, (за участі Інституту керамології НАНУ, Полтавського краєзнавчого музею) провела наглядові розвідувальні роботи та шурфування на місці Успенської церкви в с. Лютьєнка Гадяцького району Полтавської області. Дослідження проводилися на підставі Відкритого листа № 424/0441 виданого 26 червня 2008 р. та Дозволу Міністерства культури та туризму № 22-397/08 від 14 липня 2008 р., виданих на ім'я старшого викладача ПДПУ Коваленко Оксани Валентинівни.

У роботах взяли участь: співробітники відділу археології Полтавського краєзнавчого музею Луговий Р.С., Ткаченко О.М., старший науковий співробітник Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному та Інституту керамології Гейко А.В., вчитель Полтавського обласного ліцею, ст. науковий співробітник музею-заповідника А.С.Макаренка Сапегін С.В., студенти історичного факультету ПДПУ імені В.Г. Короленка Касьян В.А., Кушнір А.С.

За репер прийняті найвища точка ділянки церковного подвір'я (південний кут), всі висоти подані по тексту дані від реперу, окрім окремо обумовлених випадків.

Всі малюнки подані із наявністю масштабу, при його відсутності – ілюстрації подані у натуральну величину.

Після польової та камеральної обробки усі знахідки передані до фондів Полтавського краєзнавчого музею, акт передачі подані наприкінці звіту. Польова документація передана до наукового архіву Полтавського краєзнавчого музею, акт передачі додаються наприкінці звіту.

У звіті застосована суцільна нумерація текстової частини та альбому ілюстрацій.

ІСТОРИЧНА ДОВІДКА ПРО УСПЕНСЬКУ ЦЕРКВУ

Запорізька Успенська церква в с. Лютенька Гадяцького району Полтавської області була споруджена 1686 року коштом Михайла Бороховича (лютенського сотника, гадяцького полковника (1687-1705 роках), наказний гетьман в походах Івана Мазепи). Відноситься до етапних творів архітектури українського Відродження. Розміри храму за обмірами церковників початку ХХ століття становили: довжина від східного головного вівтаря до західних дверей становила 36,5 аршина, товщина стін до 2 аршинів. Мурована, дев'ятидільна, хрещата, п'ятибанна. Гранчасті рукави просторового хреста були увінчані двозломними верхами. Такий самий був і центральний верх, лише з набагато більшою банею. Одноярусні приміщення у міжруків'ях квадратні у плані, їх понижені обсяги підкреслюють стрункість та масштабність бічних компартиментів, пірамідальність центральної композиції. Це була одна із найдосконаліших за пропорціями дев'ятидільних споруд. Відзначалася гармонічністю частин, оригінальністю архітектурного вирішення кожної грані, порталів, віконних обрамлень, карнизів тощо. Із західної сторони був невисокий, оригінальний за формою дво'ярусний ганок, у вигляді гранчастої ротонди. У центрі — одна з рідкісних пам'яток, що у муруванні стін мала внизу дерев'яні бруси — зв'язки, а також залізні затяжки у п'ятах підпружних арок.

Церква були трипрестольна з приділами в ім'я архангела Михаїла і св. Трійці, мала різьблений п'ятиярусний іконостас, один із найошатніших на Лівобережній Україні (знищений у першій половині ХХ століття). Іконостас мав чотири яруси. 10 червня 1748 року всередині храму спалахнула пожежа, після якої його ремонтували та перебудовували.

На початку ХІХ століття із заходу споруджено чотириярусну дзвіницю. У 1887-1890 роках її розібрано і натомість збудовано муровану

двох'ярусну дзвіницю в архітектурних формах історизму. Обабіч дзвіниці збудовано дві брами. Перший ярус — прямокутний, тридільний, другий — двоповерховий восьмимерик з верхнім арочним ярусом дзвону, увінчаним восьмигранним куполом, з переломом і ліхтариком.

Наявні дані про поховання в храмі: Михайла Бороховича, моці пустельника Автонома з Красногірського Миколаївського монастиря, гетьмана Івана Брюховецького.

У 1954 році церква поставлена під охорону держави як пам'ятка архітектури. 1955 року під керівництвом архітектора П.Захарченка розроблено проект реставрації, що передбачав відновлення гіпотетичних первісних форм п'яти верхів, спотворених перебудовою 1890 року. Виконання реставраційних робіт було некваліфікованим, пам'ятка почала валитися, 1974 року була підірвана, остаточно рештки храму та дзвіницю знищили у квітні 1985 року. Постановою Кабінету Міністрів України від 23 квітня 1999 року, Успенську церкву включено до Програми відтворення видатник пам'яток історії та культури України¹.

¹ *Коротка довідка подана за: Успенська церква // Полтавщина: Енциклопедичний довідник. — К.: УЕ, 1992. — С. 926-927; Чайка Іван Шедевр українського бароко // День. — №33. — 22 лютого 2008. — С. 8.*

РОЗЧИСТКА ФУНДАМЕНТІВ

Територія проведених досліджень розміщена в центрі села Лютенька (мал. 1, 2). Від первісного храмового комплексу збереглася лише ділянка із північно-східної сторони цегляної огорожі та приміщення сторожки XIX століття. Ділянка не забудована, задернована (мал. 3). Північна частина колишнього храмового комплексу (цвинтаря) нині знаходиться на приватній садибі, обгороджена забором (мал. 4). На означеній території розміщені купи будівельного сміття, залишені в результаті нівелювання цієї місцевості бульдозерами після підриву дзвіниці та решток церкви (мал. 5). Огляд території не виявив підйомного матеріалу. Частково на поверхні, під тонким шаром рослинності проглядалися цеглини нижнього ярусу — північно-східної стіни храму та дзвіниці (мал. 6).

Для чіткої фіксації вся площа колишнього храмового комплексу розмічена сіткою координат (північ-південь, схід-захід), із встановленням репера на підвищеній ділянці у південно-західному куті території (33 м на схід від південно-східного кута сторожки). Через 5 м забиті пакільці сітки координат, кутові пакільці залізні (залишені на місці для чіткої прив'язки майбутніх суцільних розкопок). Сітці координат дана літерно-цифрова нумерація: по вісі північ-південь кожен метр позначений цифровим вираженням від реперу, по лінії схід-захід, кожен п'ятий метр отримав літерне позначення А (1-5), Б...Ж. Всі шурфи та обриси храмових фундаментів фіксувалися від цих координат. Нівелювання згаданих відміток показані на загальному плані (мал. 10).

Розчистку фундаментів проведено по всій площі храму, та частково — дзвіниці. Фундаменти церкви муровані в стрічковому котловані, який являв собою траншею-рівчак, прокопаний чітко по розмірах фундаментів: у нижній частині (першому ряді каміння) — без відступів, у верхній частині (другому ряді каміння, цегляній вимостці) — із відступом в 0,4-0,5 м. Цей рівчак прокопаний у культурному шарі XVII століття, частково зруйнував тодішній цвинтар та перерізав поховання, які або залишали на

місці (мал. 22, 23) або вибирали стародавні будівельники. Рівчак заповнений чорноземним ґрунтом, суглинком та битою цеглою (мал. 28, 30, 31). Суцільні стрічкові фундаменти закладено в траншеях, викопаних у материковому ґрунті. Шурфуванням поруч із зовнішнім та внутрішнім боком фундаменту виявлено наступну послідовність шарів із такими середніми показниками:

0-0,10 м — шар сучасного рослинного ґрунту,

0,10-0,6 м — первідкладений шар чорноземного ґрунту та суміші будівельного сміття (залишків стін церкви)

0,6-1,7 м — шар привізного ґрунту-засипки, далі, до самої подошви фундаментів - материковий лес без ознак ґрунтової вологи. При цьому слід відмітити, що із внутрішнього боку фундаменту траншея за розмірами чітко співпадає із розмірами подошви фундаменту.

Розчистку розпочали із західної стіни церкви, де візуально найбільше проглядалися цеглини нижнього ряду стін та фундаменту (мал. 7). Встановлено, що фундаменти збереглися практично за всім периметром будівлі та на всю глибину. Судячи з обстеження, їх верхні частини було розібрано поспіхом, в різних місцях на різну глибину (остаточне нівелювання проведене за допомогою техніки). Зокрема, глибина залягання верхнього рівня фундаментів від денної поверхні коливається від 0-0,05 м до 0,6 м. Краще збереглися фундаменти та залишки західної стіни церкви, де окрім цегляної вимостки, фрагментарно збереглися ще 1-2 ряди цегли стін (мал. 13, 14). Проте, її перерізає глибока тріщина, шириною до 0,1 м, яка розпочинається з південно-західного кута храму та тягнеться вздовж неї на 3-4 м. Східна ділянка, вівтарна частина та ділянка західної прибудови виявили гірший стан збереження — цегляна вимостка основи фундаментів фактично не збереглася (з 4 рядів, подекуди 1-2 ряди та й то частково), зверху вони засипані переміщеним ґрунтом та уламками стін (до 0,5 м від поверхні).

Біля південно-західного кута церкви, безпосередньо під дерном, шаром цегляного сміття (глибина 0,53 м від рівня денної поверхні, 0,95 м R) на цегляній кладці виявлені кістки людини (індексовані як поховання 1) (мал. 8, 9). Воно являло собою переміщені та складені до купи кістки нижніх кінцівок дорослої людини (великі гомілкові та малі гомілкові кістки), покладені на цегляну вимостку фундаменту впритул до стіни церкви (мал.). Поряд, за 0,5 м на захід на вимостці ж, у перевідкладеному шарі сміття виявлений фрагмент нижньої щелепи людини. Рештки поховань можна трактувати, як ті, що походять з цвинтаря, який функціонував до 1680-х років та перепоховані під час будівництва мурованого храму. В цілому ж по всій площі розчищеній північно-західній ділянці стіни у перевідкладеному траплялися поодинокі кістки та фрагменти кісток людини (за визначенням А.В. Артем'єва фрагмент нижньої щелепи та ключиці дитини віком 6-8 місяців¹; хребець та фаланги пальців людини), які не підлягали ідентифікації на предмет визначення статево-вікових параметрів, і які, вірогідно, походять із поховань, що передували мурованому храму.

Під час шурфування знайдено невелику кількість уламків архітектурних оздоб церкви (карнизи, віконна лиштва), його металеві деталі (сильно корозовані фрагменти дверних ручок, металевих карнизних кілець, сувал тощо), дерев'яні деталі дверей чи вікон церкви. В перевідкладеному шарі, який складався з ґрунту, цегли, битого скла, шиферу, сміття також на вказаній ділянці південно-західного кута церковних фундаментів виявлений фрагмент полив'яної миски (№ п/о 1) (мал. 40:3). Миска була орнаментована по вінцях: по білому тлу нанесені дві смуги коричневої та одна зеленої поливи, між якими уміщена кривулька зеленою поливою. Ззовні миска облита прозорою поливою. На описаній ділянці по всьому фундаменту траплялися рештки та цілі залізні

¹ Всі антропологічні визначення решток похованих, згадані в цьому звіті, тут і далі, проведені асистентом Української медичної стоматологічної академії та ст.науковим співробітником Центру охорони та досліджень пам'яток археології Полтавської державної облдержадміністрації Андрієм Владиславовичем Артем'євим.

ковані гвіздки, із оуруглою тапрямокутною шляпокою, прямокутні у перетині стрижнів, які походять як зі споруди так й зі зруйнованих домовин. Поряд знаходився фрагмент лицьової пластини кахлі із рельєфним відтиснутим геометричним орнаментом, слабо виділенею оконтурюючою рамкою (мал. 40:1). Кахля, вірогідно, походить з облицювання печі церкви, датується XVII століттям.

Розчищення західного приділу та його фіксація в плані (мал. 10, 11) показала напівциркульні обриси, які проте потребують уточнення (розбору залишків нижнього ряду цегляних стін) та фіксації контурів підосви стін та фундаменту, оскільки така форма могла утворитися внаслідок опадіння стін під час вибуху та оповзання нижніх рядів цегли стіни, хоч, в дійсності приділ скоріше мав прямокутні обриси.

В цілому ж розчистка показала, що церква мала хрещату у плані форму, із двома несиметричними приділами, винесеним нефом, напівциркулярною апсидою (мал. 10, 11, 12).

Дослідженням встановлено, що глибина залягання підосви фундаментів церкви становить близько 2,70 м від денної поверхні ґрунту (3,3 м R). Підосва фундаменту має висоту близько 0,95 м і складена з брил піщаника різної фракції (0,06 - 0,1 куб. м.), обточених до майже прямокутної форми, викладені у два ряди, із заповненням простору між основними брилами, шматками цього ж піщаника довільної форми, на вапняному розчині. Ширина підосви фундаменту нефіксована. На підосву спираються фундаменти кладки (чотири ряди по черезно викладеної вздовж та поперек цегли) на тому ж вапняному розчині. Ширина фундаментів становить близько 2,5 м. Далі йде комбінований ряд викладений із піщаникових брил дещо меншого розміру, ніж використаних у підосві, із включенням більшої кількості шматків піщанику, цеглин на вапняному розчині (мал. 19, 20). Покриває верхній ряд чотирирядної по черезної кладки, яка виступає назовні, за межі стін, на 6-7 цеглин (мал. 20). Нерегулярно, проте з достатнім ступенем точності виконано кладку.

Розміри розчинних швів коливаються від 4 до 40 мм. Відхилення ложків окремих цеглин від горизонтальної площини (особливо в середині мурів) іноді перевищує 3°.

Цегла фундаментів XVII століття не має чіткої, правильної форми. Її розміри коливаються в межах 31-28 см (довжина), 13-16 см (ширина), 6-8 см (товщина), що характерно для цегли ручного формування часів будівництва храму. Колір цегли — світло-вохристий, з ледь помітним рожевим відтінком. На деяких цеглинам простежені тавра — латинські літери "S", ряди пальцевих відбитків, інших вторинних слідів утворених під час сушіння цегли на подвір'ї цегельника (відтиски руки, пальців ніг, собачої лапи тощо) (див. колекційний опис).

ШУРФ №1

Шурф №1 закладений із середини церковної споруди, впритул до західної стіни приділу. Детальнішу прив'язку див. на загальному плані мал. 10. Первісно мав розміри 2x2 м (мал. 15), пізніше був розширений, оскільки у заповненні шурфу виявлено половину поховання. У зв'язку із тим, що метою прокопування шурфу було встановлення наявності культурного шару та поховань в середині храму та огляд фундаменту, його конструктивних особливостей, тому західна стінка шурфу мала неправильну форму (мал. 24, 16), проходячи вздовж фундаменту. Оскільки у західному куті шурфу частина стіни внаслідок вибуху розпливлася аморфним масивом та займала площу більшу ніж фундамент, то у цьому місці вона нависала над стінкою шурфу, а нижня частина фундаменту у цьому місці робила поворот під прямим кутом (східний кут внутрішньої стіни фундаменту приділу).

На глибині 0,6 м від рівня впуску у заповненні (суміші битої цегли, розчину, скла та чорного ґрунту) шурфу виявлений великий монолітний шматок стіни церкви, який завалився до середини (розмірами 1x0,8 м) (мал. 14).

В шурфі зафіксовано сім поховань чи поховальних ям. З глибини 1,6 м рівня впуску (0,95 м R) у східній стінці шурфу виявлена дошки труни поховання, яке наполовину заходило в південну стінку шурфу, у зв'язку з чим та, зважаючи на необхідність дослідити кут фундаменту для встановлення його конструктивних особливостей, шурф №1 було розширено, на 2 м по східній стінці. Це поховання №1/1 досліджене повністю (мал. 16, 17). Воно здійснене у прямокутній дощатій труні, збитій залізними кованими цвяхами, із прямокутним у перетині стрижнем та округлою розплесканою шляпкою. Орієнтоване по лінії північний-схід-південний-захід. Розміри 1,9x0,7 м. Західна стінка труни поставлена впритул до іншого поховання, масивна дерев'яна стінка труни якого фіксувалася у східній стінці шурфу (поховання не досліджувалося,

законсервоване). Для вирівнення, під час встановлення труни використані шматки цегли, підкладені під її кути та між домовинами означених поховань. Кістяк похованої, покладений випростано спині, головою на північний-схід, череп завалився на правий бік, права рука зігнута на грудях, ліва, злегка зігнута в лікті, кисті на рівні тазу. Права гомілкорова кістка зламана (злам стався за життя людини, незадовго до або в момент смерті, оскільки зарощення швів не відбулося). За визначенням А.В. Артем'єва це поховання жінки 35-40 років, зростом 165,0-166,0 см. У заповненні домовини (особливо верхній частині) у великій кількості простежені вуглини, зважаючи на це його можна датувати, як здійснене не раніше пожежі 1748 року.

Під завалом стіни, на глибині 1,18 м від рівня впуску, у східній стінці шурфу зафіксована дощата труна поховання №1/3, здійсненого в середині церкви, воно перекривало поховальну яму, яка займала весь інший простір східної стінки шурфу та фіксувалася в плані та профілі південної стінки (мал.16, 24). Воно здійснене у внутрішньому просторі церкви під його підлогою, вже після побудови церкви. У плані паралельно вищезгаданому та у профілі південної стінки простежена ще одна поховальна яма (п.№1/5), перекрита похованням №1/1 та похованням у дерев'яній труні. У північній стінці та плані зафіксоване ще два поховання, що частково потрапили до шурфу (п. №1/7 та п. №1/7) (мал. 21, 24). Ці поховання (№4-7), які зважаючи на їх рівень впуску та загальну стратиграфію можна датувати часом до побудови храму, вони не досліджувалися, залишені на місці, законсервовані.

Другим, повністю розчищеним похованням було поховання індексоване під №1/2, воно розміщувалося у південно-західному куті шурфу та частково було зруйноване фундаментом храму (мал. 22-24). Орієнтоване по лінії південний-захід-північний-схід. Здійснене у дерев'яній труні на глибині 1,8 м від рівня впуску. Розміри збереженої частини 1,8x0,6 м. Від кістяка похованого збереглася більша частина:

окрім черепа, шийних хребців та частини лівої руки. Похований покладений на спину, головою на південний-захід. Права рука на грудях. Стопи дугоподібно вигнуті вздовж стінок труни. Це поховання чоловіка 35-40 років, зростом 168,0-172,0 см зростом, без видимих прижжетєвих травм. Знахідок у похованні не виявлено. Поховання здійснене до будівництва церкви, перерізане фундаментом.

Слід відмітити, що подібні випадки поводження з раннішими похованнями будівельниками мурованих церков XVII-XVIII століть відомі, зокрема подібна практика часткового руйнування поховань та залишання на місці порушених поховань зафіксована під час розкопок на місці мурованого Успенського соборного храму Полтави, будівництво якого розпочалося 1749 року¹.

Західна стіна шурфу являла собою внутрішню стіну фундаментів церкви (мал. 18-20), що дало можливість простежити конструктивні особливості фундаменту, які вже викладені вище у пункті *Розчистка фундаментів*.

¹ Коваленко О.В. Цвинтар XVII-XVIII ст. на Соборному майдані у Полтаві // Археологічний літопис Лівобережної України. — 2001. — Ч. 2. — С. 132-139.

ШУРФ №2

Розміщувався із зовні стіни церкви, впритул до південно-західного кута (мал. 10), саме це визначило його орієнтацію: північний-схід – південний-захід. Розмір 2x1 м. Північно-східний кут шурфу був нижче 0,56 м відносно реперу. Прокопування шурфу встановило наявність стрічкової траншеї, для фундаментів храму, яка відповідала ширині стін та цегляної вимостки (підшви). Траншея заповнена чорним ґрунтом із включенням битої цегли. Північно-східна стінка шурфу мала таку стратиграфічну ситуацію (глибини від рівня впуску) (мал. 28, 31):

0-0,2 м — перемішаний шар, що складався з дерну та цегляного бою стін;

0,2-0,6 м — цегляна вимостка (підшва) стін: покладена у чотири ряди цегла (чергуванням верхній ряд торцом, наступний вздовж). З під-рядів цегли простежувався похований чорнозем та впущені дві поховальні ями, заповнення яких складалося з пухкої суміші чорнозему та лесу.

Материк фіксувався лише з глибини 1,7 м. В цілому ж, в шурфі №2 зафіксовано 4 поховальні ями, з яких повністю розчищене лише поховання №2/3 (мал. 26, 28, 29, 31), яке була можливість повністю дослідити, інші, не вибиралися, законсервовані. Поховання №2/3, здійснене у прямокутній ямі, орієнтованій, по лінії північний-схід, південний-захід. Воно здійснене у ґрунтовій ямі, без слідів труни. Похований (за визначенням А.В. Артем'єва дитина 2,5-3-х років) покладений головою на південний-захід (голова завалилася на бік), руки складені на грудях, нижня частина ніг відсутня (мал. 26, 27).

У зв'язку з тим, що всі поховання, простежувалися з-під рівня вимостки та зважаючи на їх взаєморозташування, можна стверджувати, що всі вони датуються часом що передував побудові храму — до 1680-х рр. та належать цвинтарю, який існував на цьому місці у XVII ст., вірогідно, навколо дерев'яного храму.

ШУРФ №3

Із метою перевірки простору між церквою та дзвіницею, перед входом до церкви закладено шурф №2. Розміщувався: північно-східний кут за 1,0 м на захід від *m.10* (мал. 10). Первісні розміри, шурфу 2x1 м, пізніше був розширений до розмірів 2x2 м, шляхом прірізки на 1 м у східному напрямку оскільки у ньому виявлена частина завалу цегляних склепів (мал. 32-33). Орієнтація шурфу — по сторонах світу.

На глибині 0,05 м у перевідкладеному стані, у шарі дерну та будівельного сміття виявлений чашечки глиняної люльки (мал. 40:2). Форма чашечки напівсферична. Прикрашена ритованими лініями. Поверхня сіро-чорного кольору, задимлена. Діаметр чашечки 2,6 см, висота 2,4 см.

По всій площі шурфу №2 зафіксовано наявність решток цегляних трьох склепів, побудованих впритул одне до одного (мал. 32-33). В більшості склепи збереглися у незадовільному стані, визначити форму та особливості кладки фактично неможливо, вони являли собою суміш з битої цегли, чорноземного ґрунту та невеликих ділянок збереженої кладки стін та аркового перекриття. Склеп №2 простежений за арковим сколепінням, що займало весь південний кут шурфу (мал. 33). У північно-західному куті, простежені залишки склепового поховання №1 (мал. 32, 34) — залишки кладки дна склепу засипаного фрагментами сцегли від стін та склепіння. На дні — тонкий прошарок коричневого органічного тліну, дрібних кісток людини, який знаходився на підсипці з піску. Глибина 1,15 м від рівня впуску. Від поховання зберігся лише розвал черепу, впресований між 4-ма половинками цеглин (мал. 32, 34), який не підлягав ідентифікації. Судячи з положення черепа та тліну, в склепі була дерев'яна труна, поставлена на "подушку" з піску, який вкривав цегляне дно склепу, з орієнтацією покійного головою на південний-захід. Вважаю, що описана ситуація утворилася після руйнування склепу під час вибуху, коли обвалилися стіни та склепіння, а тлін був спресований. Склеп був

збудований з навмисно розбитих (?) половинок цегли квадратної форми 13x13 см, на деяких зустрічалися, виконані вдавненням пальця цегельника по ще сирій цеглі, знаки — половинки літери "S" (слід відзначити, що цегла тотожна тій, з якої збудовано церкву, адже в фундаментах траплялися цілі цеглини із повним таврованим знаком, що дає підстави датувати склеп №2 кінцем XVIII століття).

Під склепом №1, після розбору цегли простежувалося чорноземне заповнення, яке слід пов'язати із внутрішнім простором великого, фрагментарно збереженого склепу №2. Він зберігся частково, склепіння в більшості завалилося, невелика його збережена ділянка показує, що з цегли було викладено аркове склепіння (яке простежувалося з глибини 0,2 м від рівня впуску, розмір простеженої частини — трикутник зі сторонами у 2 м), цегла в місцях переходу поставлена руба, розчин вапняний. Простір склепу заповнений затічним чорноземним ґрунтом із домішками лесу та фрагментів цегли та розчину. У заповненні на переміщеному жовтому лесовому ґрунті (сліди домовини не фіксувалися), на глибині 1,7 м від рівня впуску виявлений кістяк дорослої людини, покладений випростано на спині, головою на південний-захід. Обабіч нього дві труни залиті вапном, в одній, яка повінстю потрапила до шурфу помітний кістяк дитини. Після їх виявлення шурф засипано разом із похованнями у зв'язку із вимогами техніки безпеки. При наступних розкопках потребує дослідження із залученням фахівців санітарно-епідеміологічної служби.

Судячи зі стратиграфії склеп №2 пізніший за часом спорудження (XVIII століття), на це додатково вказують: відмінність цегли, вапняний розчин, те, що частина склепіння спирається на стінку шурфу №1.

ШУРФ №4

Розміщувався за вітварною стіною храму: південно-західний кут за 13,2 м на північ від т. Ж, 20 м на схід від т. 35 (мал. 10). Розміри — 2 x 1 м. Орієнтація шурфу — по сторонах світу (довга сторона — по лінії — північ-південь). Північно-східний та південно-східний кути шурфу знаходилися нижче репера на 0,37 м, північно-західний — 0,32 м, південно-західний — 0,33 м. Був закладений із метою встановлення наявності поховань в цій ділянці храмового комплексу.

Загалом стратиграфічна ситуація виглядає таким чином (мал. 36):

0-0,28 м — перемішаний шар, що складався з дерну та цегляного бою стін, радше за все утворений після руйнування храму та нівелювання даної ділянки;

0,28-0,58 м — чорноземний шар із включенням жовтого лесу, який згодом можна трактувати як підсипку для вирівнення поверхні під час будівництва храму;

з 0,6 м — похований чорнозем;

з 1,33 м — материк, жовтий лес.

У шурфі простежено три поховальні ями (дві у плані та профілях, одна лише у профілі північної стінки) (мал. 35, 36). Орієнтація поховальних ям — північний-схід-південний-захід, впущені вони з-під чорноземно-лесового шару у стерильний чорноземний шар похованого чорнозему. Вірогідно, зафіксовані поховання передували побудові храму. Жодне з поховань не досліджувалося, кістяки не розчищалися, оскільки це б потребувало розширення шурфу. Поховання законсервовані, шурф засипаний.

В цілому ж, слід зауважити, що відтворення цієї архітектурної пам'ятки, зважаючи на велику щільність ґрунтових поховань, як в середині та к і поза межами церкви, потребує суцільного археологічного дослідження всієї ділянки майбутнього будівництва.

КОЛЕКЦІЙНИЙ ОПИС

знахідок з досліджень Успенської церкви в с.Лютецька Гадяцького району

Полтавської області у 2008 році

№ п/п	Опис	К-ть	Місце-знаходження	Матеріал, техніка	Розмір (см)	Стан збереження	Датування
1	Фр-т миски. Орнаментована по вінцях по білому тлу нанесені 2 ряди коричневої та 1 зеленої поливи, між ними кривулька зеленою поливою. Облита прозорою поливою.	1	Лютецька-2008, фундаменти церкви, неф пд-зах кут, гл. 0,05	глина, гончарний круг, полива, писання	10,х7,0	сколи, подряпини, склеєна з 3-х фрагментів	XIX ст.
2	Фр-т лицьової пластини коробчастої кахлі з рельєфним “хрещатим” геометричним орнаментом	1	-//-	глина, формування, відтискування, гончарний круг	5,7х4,0х2,4	сколи, подряпини, румпа відбита	XVII-XVIII ст.
3	Фр-т люльки (чашечки). Форма чашечки напівсферична, прикрашена ритованими лініями. Поверхня сіро-чорного кольору	1	Лютецька-2008, шурф 3, гл.0,05 м	глина, формування у двочастинній формі, димлення, риткування	діам.-2,6 вис.-2,4	сколи, подряпини, вінця чашечки та тулійка відбиті	XVII-XVIII ст.
4	Цеглина, на	1	Лютецька-	глина,	30,0х14,	сколи,	XVII

№ п/п	Опис	К-ть	Місце-знаходження	Матеріал, техніка	Розмір (см)	Стан збереження	Датування
	верхньому торці, шляхом прогладження пальцем, нанесено клеймо у вигляді латинської букви		2008, фундаменти церкви	формування, загладжування	8 х6,4	подряпини	ст.
5	Цеглина, на верхньому торці, шляхом прогладження пальцем, нанесено клеймо у вигляді потрійної латинської букви	1	— // —	— // —	31,0х16,7 х6,7	сколи, подряпини, склеєно з 3-ох фрагментів	XVII ст.
6	Цеглина	1	— // —	— // —	28,9х15,0 х6,2	сколи, подряпини	XVII ст.
7	Цеглина, на торцях добре помітні вдавлення пальців правої руки людини	1	— // —	— // —	29,2х14,0 х6,9	сколи, подряпини	XVII ст.
8	Цеглина, на верхньому торці добре помітні вдавлення лап собаки. На нижньому торці кути відокремлені неглибокими косими пропиленими лініями, з	1	— // —	— // —	28,8х14,7 х6,7	сколи, подряпини, склеєно з 2-ох фрагментів	XVII ст.

№ п/п	Опис	К-ть	Місце-знаходження	Матеріал, техніка	Розмір (см)	Стан збереження	Датування
	одного боку дві лінії						
9	Цеглина, на верхньому торці, з обох боків, нанесено по дві поперечні смуги прогладжені пальцями	1	— // —	— // —	29,5x15, 7 6,6	сколи, подряпини, склесно з 2-ох фрагментів	XVII ст.
10	Цеглина, на верхньому торці помітні невиразні сліди вертикального, а з обох боків поперечного, загладжування поверхні пальцями. На одній боковині нанесені відбитки пальців	1	— // —	— // —	29,6x15, 3 x7,0	сколи, подряпини	XVII ст.

Всього 10 (десять) одиниць

СПИСОК ІЛЮСТРАЦІЙ

- Мал. 1. Місце розташування дослідженої пам'ятки. Схема.
- Мал. 2. План с. Лютенка.
- Мал. 3. с. Лютенка. Сучасний вигляд місця розташування колишньої Успенської церкви. Вигляд з півночі. Фото.
- Мал. 4. с. Лютенка. Сучасний вигляд місця розташування колишньої Успенської церкви. Вигляд з півдня. Фото.
- Мал. 5. с. Лютенка. Сучасний вигляд місця розташування колишньої Успенської церкви. Вигляд із заходу. Фото.
- Мал. 6. с. Лютенка. Успенська церква. Фрагмент фундаментів церкви до початку робіт. Фото.
- Мал. 7. с. Лютенка. Успенська церква. Південно-західний кут розчищених фундаментів церкви. Вигляд із заходу. Фото.
- Мал. 8. с. Лютенка. Успенська церква. Фундаменти церкви. Поховання №1. Вигляд із південного-заходу. Фото.
- Мал. 9. с. Лютенка. Успенська церква. Поховання №1. План.
- Мал. 10. с. Лютенка. Успенська церква. Фундаменти церкви. Загальний план.
- Мал. 11. с. Лютенка. Успенська церква. Фундаменти церкви. Вигляд з південного-сходу. Фото.
- Мал. 12. с. Лютенка. Успенська церква. Фундаменти церкви. Вигляд з південного-сходу. Фото.
- Мал. 13. с. Лютенка. Успенська церква. Фундаменти церкви. Південно-західна ділянка нефу. Вигляд з півдня. Фото.
- Мал. 14. с. Лютенка. Успенська церква. Фундаменти церкви. Південно-західна ділянка нефу. Вигляд із заходу. Фото.
- Мал. 15. с. Лютенка. Успенська церква. Шурф №1 до розширення. Вигляд з північного-сходу. Фото.
- Мал. 16. с. Лютенка. Успенська церква. Шурф №1. Поховання №1/1. Вигляд з північного-заходу. Фото.

Мал. 17. с. Лютецька. Успенська церква. Шурф. №1. Поховання №1/1.

Мал. 18. с. Лютецька. Успенська церква. Шурф. №1. Західна стінка шурфу. Фундамент церкви. Вигляд зі сходу. Фото.

Мал. 19. с. Лютецька. Успенська церква. Шурф. №1. Західна стінка шурфу. Фрагмент фундаменту церкви. Вигляд зі сходу. Фото.

Мал. 20. с. Лютецька. Успенська церква. Шурф. №1. Фундамент церкви. План.

Мал. 21. с. Лютецька. Успенська церква. Шурф. №1. Пляма поховання №1/2. Вигляд з північного-сходу. Фото.

Мал. 22. с. Лютецька. Успенська церква. Шурф. №1. Поховання №1/2. Вигляд з північного-сходу. Фото.

Мал. 23. с. Лютецька. Успенська церква. Шурф. №1. Поховання №1/2. План.

Мал. 24. с. Лютецька. Успенська церква. Шурф. №1. План та профілі стінок.

Мал. 25. с. Лютецька. Успенська церква. Шурф. №2. Вигляд з північного-сходу. Фото.

Мал. 26. с. Лютецька. Успенська церква. Шурф. №2. Поховання №2/1. Вигляд з північного-сходу. Фото.

Мал. 27. с. Лютецька. Успенська церква. Шурф. №2. Поховання №2/1. План.

Мал. 28. с. Лютецька. Успенська церква. Шурф. №2. Вигляд з південного-заходу. Фото.

Мал. 29. с. Лютецька. Успенська церква. Шурф. №2. Північно-західна стінка. Вигляд зі сходу. Фото.

Мал. 30. с. Лютецька. Успенська церква. Шурф. №2. Вигляд з півдня. Фото.

Мал. 31. с. Лютецька. Успенська церква. Шурф. №2. План та профілі стінок.

Мал. 32. с. Лютецька. Успенська церква. Шурф. №3. Залишки склепового поховання №3/1. Вигляд з півночі. Фото.

Мал. 33. с. Лютецька. Успенська церква. Шурф. №2. Склеп №3/2. Вигляд з півночі. Фото.

Мал. 34. с. Лютецька. Успенська церква. Шурф. №3. Залишки склепового поховання №3/1. План.

Мал. 35. с. Лютецька. Успенська церква. Шурф. №4. Вигляд з півночі. Фото.

Мал. 36. с. Лютецька. Успенська церква. Шурф. №4. План та профілі стінок.

Мал. 37. с. Лютецька. Успенська церква. Взаєморозташування фундаментів церкви та дзвіниці. Вигляд зі сходу. Фото.

Мал. 38. с. Лютецька. Успенська церква. Рештки фундаменту дзвіниці. Робочий момент. Вигляд з північного-сходу. Фото.

Мал. 39. с. Лютецька. Успенська церква. Рештки фундаменту дзвіниці. План.

Мал. 40. с. Лютецька. Успенська церква. Знахідки. 1 – фрагмент миски, *глина, гончарний круг, полива*; 2 – фрагмент кахлі, *глина, гончарний круг, формування, відтискування*; 3 – фрагмент люльки, *глина, формування, димлення, ритування*.

Альбом ілюстрацій